

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ АГРОГОСПОДАРЮВАННЯ

УДК 332.334.4
JEL P48, Q15, Q18, Q24

ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА ПРОДОВОЛЬСТВА В УКРАЇНІ: ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Погорєлова Олена Володимирівна

кандидат економічних наук, професор

Національний університет кораблебудування імені Адмірала Макарова

ORCID: 0000-0003-2065-2121

pogorelovaolena30@gmail.com

У статті проаналізовано динаміку та структуру площ сільськогосподарських угідь (рілля, сіножаті, пасовища, перелоги, багаторічні насадження), посівних площ сільськогосподарських культур (культури зернові та зернобобові, культури технічні, коренеплоди, бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі, культури кормові), зібраних площ сільськогосподарських культур (зернові та зернобобові, соняшник, соя, ріпак, картопля, овочі) за регіонами України, частку сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом, у загальній площі сільськогосподарських угідь. Досліджено також динаміку та структуру капітальних інвестицій, поточних витрат та інвестицій на капітальний ремонт основних засобів на охорону навколишнього природного середовища в Україні в цілому (захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод та збереження біорізноманіття і середовища існування) та у розрізі регіонів. Теоретичною основою дослідження є прикладні наукові положення розвитку земельних відносин, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з питань еволюції сільськогосподарського землекористування. У процесі дослідження використовувались такі методи досліджень: абстрактно-логічний; системного аналізу; теоретичного аналізу і синтезу. Також у процесі дослідження застосовувались статистичні методи: рейтингування, порівняння середніх і відносних величин, графічний та індексний метод. В результаті дослідження доведено, що зменшення площі посівів сільськогосподарських культур в результаті тимчасової окупації Російською Федерацією частини території України та забруднення земель, в тому числі мінувань, у ході бойових дій безпосередньо впливає на продовольчий потенціал нашої країни, обмежуючи можливості у виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці, та, як наслідок, економічної та фізичної доступності продовольства для споживачів. Результати моніторингу необхідні для пошуку складових елементів агропродовольчої системи та механізмів їх взаємодії з метою забезпеченості сталості процесу в умовах обмеженості доступу до основного засобу виробництва та пошуку шляхів вирішення цієї проблеми у післявоєнний час.

Ключові слова: сільськогосподарські угіддя, динаміка, структура, посівні площі, інвестиції, регіони, війна, Україна.

DOI: <https://doi.org/10.32782/bsnau.2024.1.6>

Постановка проблеми у загальному вигляді. Війна, яку Російська Федерація розпочала у 2014 році і продовжила широкомасштабним вторгненням на територію України у 2022 році, поставила питання стратегії розвитку сільського господарства, як основної галузі у виробництві сільськогосподарської продукції, на новий рівень. Зараз це проблема не лише України, але й усього світу. Проте ті механізми та способи, які ефективно працювали в мирний час, зараз не працюють і, що важливо, очевидно, вже будуть неактуальні в післявоєнний період відновлення. Оскільки основним засобом виробництва у сільському господарстві є земельні ресурси, відтак, на даному етапі наші дослідження зосереджені на аналізі сучасного їх стану та динаміки змін, які відбулись.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За даними відкритої пошукової системи Національної бібліотеки України ім. Вернадського питання моніторингу стану використанні земель сільськогосподарського призначення досить широко висвітлювались науковцями

до 2013–2015 років. На противагу, за останні 5 років (з 2019 по 2023 роки) дослідженню питання використання земель сільськогосподарського призначення в Україні присвячено значно менше праць: Бережницька Г. та ін. [1–3]; Вініченко І.І., Кобець Є.А., Серeda О.О. [4]; Дребот О.І., Тарнавський В.А. [5]; Котикова О.І. та ін. [6–8]; Малашевський М.А., Малашевська О.А. [9]; Молнар О.С., Даріуш А.П., Король В.І. [10]; Серeda О.О. [11–12]; Ткаль Я.С., Абрахам Ю.В. [13]; Філюк Д.О., Шматковська Т., Борисюк О. [14] та ін. Слід також відзначити, що зазначені праці не містять аналітичних та емпіричних досліджень змін у структурі сільськогосподарського землекористування, яке відбулось за період до та після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України.

Формування цілей статті. Метою дослідження є аналіз використання земельних ресурсів для виробництва продовольства та ведення сільського господарства в Україні у довоєнний час та у період від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації.

Методи дослідження. Теоретичною основою дослідження є прикладні наукові положення розвитку земельних відносин, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з питань еволюції сільськогосподарського землекористування. У процесі дослідження використовувались такі методи досліджень: абстрактно-логічний (при формуванні принципів, теоретичних узагальнень і висновків); історичний (при дослідженні еволюції зміни структури сільськогосподарських угідь); системного аналізу (дослідження взаємозв'язків та наслідків екологічних та економічних чинників в галузі землекористування); теоретичного аналізу і синтезу (визначення основаних детермінант впливу на зміни у сільськогосподарському землекористуванні). Також у процесі дослідження застосувались статистичні методи: рейтингування, порівняння середніх і відносних величин, графічний та індексний метод.

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі та нормативно-правові акти і програмні документи державних органів, офіційні матеріали Кабінету Міністрів України, методичні та статистичні матеріали Державної служби статистики України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, результати особистих досліджень автора.

Результати дослідження. Основним видом земельних ресурсів для виробництва продовольства та ведення сільського господарства є землі сільськогосподарського призначення, що підтверджується їх визначенням у Земельному кодексі України (стаття 22, п. 1).

Відповідно до ЗК України [6] «До земель сільськогосподарського призначення належать: а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги); б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі під об'єктами виробництва біометану, які є складовими комплексів з виробництва, переробки та зберігання сільськогоспо-

дарської продукції, землі тимчасової консервації тощо)».

За даними Державної служби статистики України загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні станом на початок 2020 року становила 41,3 млн га (табл. 1), що складає 68,5% від загальної площі земель. Традиційно, найвищу питому вагу в площі сільгоспугідь займає рілля – 79,3%, значно меншою є частка пасовищ та сіножатей – відповідно 12,7 та 5,5%, незначною є частка багаторічних насаджень та перелогів – відповідно 2,1 та 0,4%. Якщо структура сільськогосподарських угідь за останні 20 років майже не змінилась, то площа сільгоспугідь значно скоротилась – на 518,6 тис. га, що становить 1,2% (рис. 1). При цьому зменшилися площі усіх видів сільгоспугідь за винятком ріллі, площа якої за досліджуваній період зросла на 87,7 тис га (0,3%).

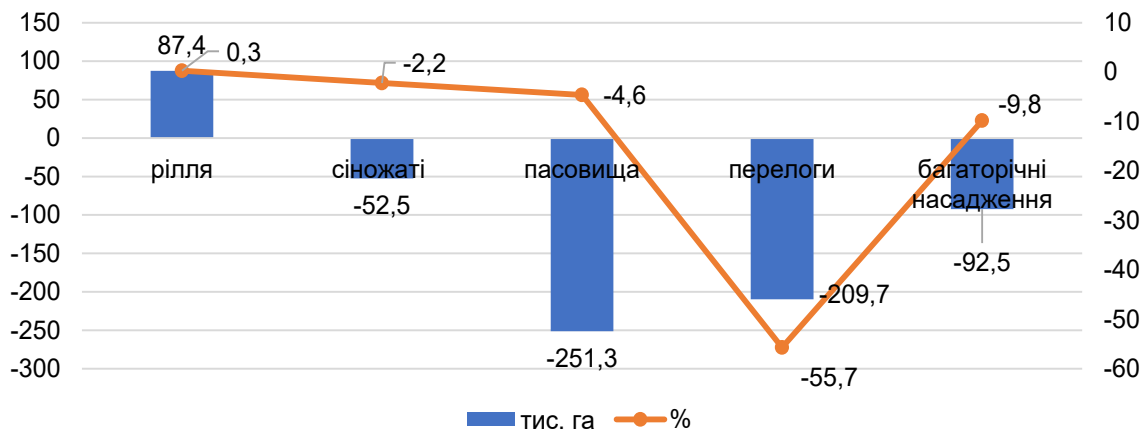
Зважаючи на надто високу частку площі сільгоспугідь та ріллі, ведення сільського господарства в Україні на засадах сталого розвитку потребує зменшення рівня розораності земель та сільськогосподарських угідь. Це означає, в тому числі, зменшення посівних площ сільськогосподарських культур. Хоча за період з 1990 по 2020 роки площа посівів сільськогосподарських культур в Україні значно зменшилась (4,3 млн га або 13,1%), її питома вага як в загальній площі ріллі, так і в загальній площі сільськогосподарських угідь все ще дуже велика – понад 86 та 68% відповідно (табл. 2). Але, якщо до початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, мова йшла про зменшення площі посівів еволюційним шляхом із застосуванням наукових підходів щодо виведення певних площ ріллі із обороту, то зараз мова йде про намагання насильницького загарбницького привласнення Російською Федерацією частини земель України або ж руйнування та пошкодження території до такого стану, коли її не можна більше використовувати. Тож, безпрецедентне зменшення посівних площ сільськогосподарських культур на 5,2 млн га або 18,1%, яке відбулось у 2022 році порівняно з попереднім 2021 роком, цілком очевидно є наслідком загарбницької війни Російської Федерації проти України.

Таблиця 1 – Площа сільськогосподарських угідь в Україні

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
<i>Фактичний обсяг, тис. га</i>								
Сільськогосподарські угіддя	41829,5	41763,8	41596,4	41511,7	41504,9	41489,3	41329,0	41310,9
– рілля	32669,9	32482,2	32478,4	32531,1	32543,4	32544,3	32698,5	32757,3
– сіножаті	2336,4	2438,0	2409,8	2407,3	2402,9	2399,4	2294,4	2283,9
– пасовища	5501,6	5530,1	5489,7	5441,0	5430,9	5421,5	5282,6	5250,3
– перелоги	376,4	409,7	320,8	239,4	230,6	229,3	190,5	166,7
– багаторічні насадження	945,2	903,8	897,7	892,9	897,1	894,8	863,0	852,7
<i>Структура, %</i>								
Сільськогосподарські угіддя	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
– рілля	78,1	77,8	78,1	78,4	78,4	78,4	79,1	79,3
– сіножаті	5,6	5,8	5,8	5,8	5,8	5,8	5,6	5,5
– пасовища	13,2	13,2	13,2	13,1	13,1	13,1	12,8	12,7
– перелоги	0,9	1,0	0,8	0,6	0,6	0,6	0,5	0,4
– багаторічні насадження	2,3	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,1	2,1

Примітка: дані за 2021 та 2022 роки у офіційних джерелах Державної служби статистики України відсутні

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [15]

Рисунок 1 – Динаміка зміни площ та структури сільськогосподарських угідь в Україні за 2000–2020 роки

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [15]

Таблиця 2 – Посівні площі сільськогосподарських культур в Україні

Показник	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Темп приросту 2020р. до 1990 р., в.п.
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	32406,0	27173,3	26044,0	26951,5	26901,8	28147,5	28580,9	23404,6	-13,1
Питома вага посівної площі в площі сільськогосподарських угідь, %	78,3	65,0	62,4	64,8	64,8	68,1	...	...	-10,2
Питома вага посівної площі в площі ріллі, %	97,0	83,2	80,2	83,0	82,7	85,9	...	...	-11,1

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [15]

Зменшення площі посівів сільськогосподарських культур в результаті тимчасової окупації Російською Федерацією частини території України та забруднення земель, в тому числі мінувань, у ході бойових дій безпосередньо впливає на продовольчий потенціал нашої країни, обмежуючи можливості у виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці, та, як наслідок, економічної та фізичної доступності продовольства для споживачів. Так, у 2022 році посівні площі сільськогосподарських культур в Україні скоротились на 18,1 в.п., в тому числі: по зерновим і зернобобовим – на 23,9 в.п.; по технічних – на 10,3 в.п.; по коренеплодам, культурам овочевим та баштанним продовольчим – на 10,3 в.п.; по кормовим – на 13,9 в.п. (табл. 3). Тобто за один лише 2022 рік через війну було втрачено на 7,7 в.п. більше посівних площ, ніж за останні 33 роки. Така зміна посівних площ призвела до збільшення частки посівів технічних культур за рахунок зменшення частки посівів зернових та зернобобових.

Зміни посівних площ за період з 1990 по 2021 роки відзначаються зменшенням площ посівів сільськогосподарських культур на 11,8 в.п. При цьому зменшення загальної площі посіву відбулось за рахунок значного скорочення посівних площ по кормовим – на 87,2 в.п., а також по коренеплодам, культурам овочевим та баштанним продовольчим – на 12,8 в.п. В той час, як по зерновим і зернобобовим та технічним культурам посівні

площі зросли на 9,7 та 146,4 в.п. відповідно. Таким чином питома вага зернових зерновим і зернобобових та технічних культур зросла на 11,0 та 20,7 в.п. відповідно, а частка посівних площ кормових, а також по коренеплодів, культур овочевих та баштанних продовольчих зменшилась відповідно на 31,6 та 0,1 в.п.

Тезу про втрату посівних площ сільськогосподарських культур у 2022 році саме через війну підтверджує і той факт, що неприродні суттєві зменшення посівних площ відбулись саме в тих областях, які є тимчасово окупованими та прифронтовими регіонами України (території, на яких ведуться (велися) бойові дії) (табл. 4).

Еволюційне фактичне зменшення площі посівів сільськогосподарських культур, яке відбулось протягом останніх 30-и років (4,3 млн га або 13,1%), зменшення площі ріллі, доступної для обробітки та збирання врожаю, через тимчасову окупацію Російською Федерацією, а також обмеження доступу до використання земельних ресурсів у сільському господарстві через їх забруднення в результаті агресивних військових дій Російської Федерації (5,2 млн га або 18,1%) ставить дуже складні виклики перед сільським господарством країни. Забезпечення достатнього рівня виробництва сільськогосподарської продукції та, відповідно, продовольчого потенціалу країни, за умови існуючого зменшення обсягів посівних площ сільськогосподарських культур, потребує впровадження ефективних заходів щодо підвищення рівня продуктивності галузі.

Таблиця 3 – Посівні площі сільськогосподарських культур та їх структура в Україні

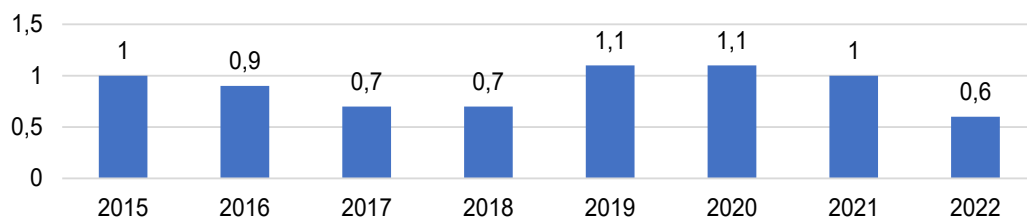
Показник	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Темп приросту, в.п.	
								2021 р. до 1990 р.	2022 р. до 2021 р.
<i>Фактичні посівні площі сільськогосподарських культур, тис га</i>									
Культури сільськогосподарські	32406,0	27173,3	26951,5	26901,8	28147,5	28580,9	23404,6	-11,8	-18,1
культури зернові та зернобобові	14583,4	13646,5	15090,0	14738,4	15392,2	15994,8	12171,1	9,7	-23,9
культури технічні	3751,3	4186,8	7295,8	8350,3	9223,8	9244,5	8292,2	146,4	-10,3
коренеплоди, бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі	2072,5	2276,9	1966,6	1822,9	1854,3	1806,6	1619,7	-12,8	-10,3
культури кормові	11998,8	7063,1	2599,1	1990,2	1677,2	1535,0	1321,6	-87,2	-13,9
<i>Структура посівні площі сільськогосподарських культур, %</i>									
Культури сільськогосподарські	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x	x
культури зернові та зернобобові	45,0	50,2	56,0	54,8	54,7	56,0	52,0	11,0	-4,0
культури технічні	11,6	15,4	27,1	31,0	32,8	32,3	35,4	20,7	3,1
коренеплоди, бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі	6,4	8,4	7,3	6,8	6,6	6,3	6,9	-0,1	0,6
культури кормові	37,0	26,0	9,6	7,4	6,0	5,4	5,6	-31,6	0,2

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [15]

З точки зору принципів сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та поступу України до ЄС, абсолютно незадовільними є показники розвитку органічного виробництва, яке ще більше сповільниться в результаті військової агресії Російської Федерації. За останні сім років частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом, у загальній площі сільськогосподарських угідь, не перевищувала 1,1% (рис. 2). В той час, як у країнах ЄС частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом, у загальній площі сільськогосподарських угідь, станом на кінець 2021 року становила 9,9% і, відповідно до Ініціативи Європейської зеленої угоди, зокрема Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року та Стратегії «Від ферми до столу», до 2030 року має становити 25%.

Досягнення таких показників в Україні означає, що під органічне землеробство має бути відведено біля 10328 тис. га. Реалізація такого плану потребує, крім іншого, значних фінансових вливань, у тому числі на охорону та реабілітацію ґрунту.

За офіційними даними обсяг капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища в Україні за період з 2010 по 2020 роки зріс відповідно на 379,4 та 171,0 в.п., обсяг інвестицій на капітальний ремонт основних засобів також збільшився на 239,6 в.п. (табл. 5). Значно вищі темпи росту капітальних інвестицій встановлено на захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод, а також на збереження біорізноманіття і середовища існування – відповідно майже 7 та 18 разів. Темпи росту витрат на захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод, а також на збереження біорізноманіття і середовища існування значно менше відрізняються від загального темпу росту – відповідно 231,1 та 309,5 в.п. Інвестиції на капітальний ремонт основних засобів щодо захисту і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод дещо вищі від загальних і становлять 395,8 в.п., а на збереження біорізноманіття і середовища існування значно менші – лише 4,3 в.п.

Рисунок 2 – Частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом, у загальній площі сільськогосподарських угідь, %

Джерело: за даними Державної служби статистики України [16]

Таблиця 4 – Зібрані площі сільськогосподарських культур за регіонами України, тис га

Область	Зернові та зернобобові			Соняшник			Соя			Ріпак			Картопля			Овочі		
	2021 р.	2022 р.	+,-	2021 р.	2022 р.	+,-	2021 р.	2022 р.	+,-	2021 р.	2022 р.	+,-	2021 р.	2022 р.	+,-	2021 р.	2022 р.	
Україна	15948,4	11772,9	-4175,5	6665,1	5238,0	-1427,1	1322,9	1527,2	204,3	1004,5	1156,2	151,7	1283,2	1204,3	-78,9	460,8	374,9	-85,9
Автономна Республіка Крим	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Вінницька	890,3	802,9	-87,4	307,6	327,7	20,1	81,3	104,2	22,9	61,1	89,0	27,9	101,9	105,7	3,8	22,8	23,4	0,6
Волинська	327,1	303,6	-23,5	39,8	42,0	2,2	37,8	44,3	6,5	49,0	47,5	-1,5	81,1	85,3	4,2	12,5	13,6	1,1
Дніпропетровська	1150,2	1020,4	-129,8	608,1	600,4	-7,7	6,0	4,4	-1,6	83,7	136,5	52,8	53,7	58,5	4,8	37,0	33,2	-3,8
Донецька	596,3	184,2	-412,1	357,7	109,2	-248,5	...	...	...	...	14,1	...	35,2	14,3	-20,9	16,2	6,6	-9,6
Житомирська	552,0	458,5	-93,5	154,8	182,0	27,2	116,2	184,1	67,9	40,9	46,1	5,2	98,6	90,5	-8,1	17,3	15,9	-1,4
Закарпатська	83,2	79,4	-3,8	3,6	4,8	1,2	12,0	18,5	6,5	к/с	к/с	...	29,3	30,3	1,0	12,1	12,4	0,3
Запорізька	1013,8	285,8	-728,0	535,4	169,6	-365,8	11,7	...	...	72,8	31,6	-41,2	17,5	9,7	-7,8	11,7	5,6	-6,1
Івано-Франківська	154,7	144,7	-10,0	31,8	40,9	9,1	40,8	48,4	7,6	19,7	18,5	-1,2	59,9	60,5	0,6	10,9	11,0	0,1
Київська	676,0	612,0	-64,0	208,6	210,1	1,5	98,2	109,6	11,4	33,4	51,6	18,2	82,4	81,9	-0,5	33,4	34,1	0,7
Кіровоградська	899,6	860,0	-39,6	608,0	604,8	-3,2	64,8	76,3	11,5	28,3	68,0	39,7	39,4	39,9	0,5	17,0	16,7	-0,3
Луганська	392,0	84,6	-307,4	442,2	72,9	-369,3	...	-	...	0,9	-	...	10,2	10,7	0,5	5,7	5,4	-0,3
Львівська	315,3	325,7	10,4	40,5	43,3	2,8	88,2	104,4	16,2	52,3	46,8	-5,5	95,5	98,9	3,4	42,3	43,2	0,9
Миколаївська	950,5	705,2	-245,3	518,0	405,1	-112,9	5,5	5,2	-0,3	61,8	98,9	37,1	20,2	15,5	-4,7	18,4	9,3	-9,1
Одеська	1238,1	1178,4	-59,7	415,8	421,8	6,0	4,5	8,0	3,5	118,6	145,1	26,5	26,3	23,4	-2,9	15,2	13,8	-1,4
Полтавська	1010,7	885,9	-124,8	387,5	442,3	54,8	122,4	136,0	13,6	11,2	23,5	12,3	54,1	54,2	0,1	24,4	24,4	0,0
Рівненська	318,9	281,2	-37,7	41,0	55,1	14,1	54,0	64,5	10,5	29,2	24,7	-4,5	73,3	72,4	-0,9	12,8	12,8	0,0
Сумська	722,1	538,8	-183,3	266,3	333,5	67,2	72,3	96,7	24,4	22,2	30,2	8,0	54,1	54,2	0,1	11,5	11,4	-0,1
Тернопільська	487,1	442,5	-44,6	83,2	104,9	21,7	83,7	95,1	11,4	68,7	77,1	8,4	54,3	54,4	0,1	11,1	11,5	0,4
Харківська	1061,3	578,2	-483,1	582,0	303,7	-278,3	23,4	15,5	-7,9	3,6	...	...	55,2	26,2	-29,0	31,6	16,1	-15,5
Херсонська	813,8	45,5	-768,3	348,9	11,7	-337,2	82,0	3,7	-78,3	95,4	11,5	-83,9	22,4	...	40,7	...	...	...
Хмельницька	626,1	554,2	-71,9	162,5	199,7	37,2	139,1	177,4	38,3	83,1	85,3	2,2	61,1	61,4	0,3	10,5	10,9	0,4
Черкаська	708,1	647,9	-60,2	257,4	246,0	-11,4	79,0	104,9	25,9	17,4	49,4	32,0	50,8	52,3	1,5	21,3	19,5	-1,8
Чернівецька	120,5	123,2	2,7	21,9	18,9	-3,0	57,9	59,0	1,1	11,5	11,8	0,3	35,0	35,2	0,2	13,0	13,1	0,1
Чернігівська	840,7	630,1	-210,6	242,5	287,6	45,1	41,3	65,9	24,6	34,2	39,0	4,8	71,7	68,7	-3,0	11,4	11,0	-0,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби України [15]

**Таблиця 5 – Капітальні інвестиції та поточні витрати
на охорону навколишнього природного середовища в Україні**

Показник	2010 р.	2015 р.	2020 р.	Темп приросту у 2020 р. по відношенню до:			
				2010 р.		2015 р.	
				млн грн	в.п.	млн грн	в.п.
<i>У фактичних цінах, млн грн</i>							
Капітальні інвестиції – усього	2761,5	7675,6	13239,6	10478,1	379,4	5564,0	72,5
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	319,9	388,3	2554,2	2234,3	698,4	2165,9	557,8
Збереження біорізноманіття і середовища існування	19,5	22,3	371,1	351,6	1803,1	348,8	1564,1
Поточні витрати – усього	10366,6	16915,5	28092,6	17726,0	171,0	11177,1	66,1
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	476,3	1152,7	1577,0	1100,7	231,1	424,3	36,8
Збереження біорізноманіття і середовища існування	236,4	378,4	968,0	731,6	309,5	589,6	155,8
Інвестиції на капітальний ремонт основних засобів – усього	498,0	484,9	1691,2	1193,2	239,6	1206,3	248,8
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	70,8	68,4	351,0	280,2	395,8	282,6	413,2
Збереження біорізноманіття і середовища існування	2,3	4,7	2,4	0,1	4,3	-2,3	-48,9
<i>Відсотків до загального обсягу, %</i>							
Капітальні інвестиції – усього	100,0	100,0	100,0	x	x	x	x
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	11,6	5,1	19,3	x	7,7	x	14,2
Збереження біорізноманіття і середовища існування	0,7	0,3	2,8	x	2,1	x	2,5
Поточні витрати – усього	100,0	100,0	100,0	x	x	x	x
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	4,6	6,8	5,6	x	1,0	x	-1,2
Збереження біорізноманіття і середовища існування	2,3	2,2	3,4	x	1,1	x	1,2
Інвестиції на капітальний ремонт основних засобів – усього	100,0	100,0	100,0	x	x	x	x
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	14,2	14,1	20,7	x	6,5	x	6,6
Збереження біорізноманіття і середовища існування	0,5	1,0	0,1	x	-0,4	x	-0,9

Примітка: дані за 2021 та 2022 роки у офіційних джерелах Державної служби статистики України відсутні
Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [17]

При цьому, якщо частка капітальних інвестицій та інвестицій на капітальний ремонт основних засобів, спрямованих на захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод видається достатньо вагомим у загальному обсязі фінансування за вказаними напрямками – відповідно 19,3 та 20,7%, то питома вага поточних витрат дуже низька – лише 5,6%. Разом із тим, частка капітальних інвестицій, поточних витрат та інвестицій на капітальний ремонт основних засобів, спрямованих на фінансування збереження біорізноманіття і середовища існування взагалі незначна – відповідно 2,8, 3,4 та 0,1%.

Нажаль, навіть високі темпи приросту окремих показників фінансування природоохоронних заходів не є свідченням суттєвих позитивних змін у галузі, оскільки маємо значні диспропорції цих показників у розрізі регіонів.

Так, 50 відсотків загального обсягу капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища припадає на 1-2 області: у 2010 році – Дніпропетровська (34,4%) та Донецька (20,8%); у 2015 році – Київська (54,2%); у 2020 році – Дніпропетровська (38,6%) та Донецька (23,4%). Цілком зрозумілими є значно вищі обсяги капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища саме у Дніпропетровській та Донецькій областях. Разом з тим, розрив надто значний порівняно з іншими областями країни і це не виправдовує значні коливання щодо капітальних інвестицій у інших регіонах. Адже частка витрат на капітальні інвестиції, яка перевищує 1% від загальної їх суми,

спостерігається лише 4 регіонах у 2010 та 2015 роках та 8 регіонах у 2020 році. Через такі значні відмінності у абсолютному значенні обсягів капітальних інвестицій спостерігаються суттєві відмінності у темпах приросту капітальних інвестицій, які коливаються від зростання у 13 разів (Хмельницька область) до зменшення на 57,6 в.п. (Луганська область).

Схожа ситуація щодо розподілу поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища, де на дві області – Дніпропетровська та Донецька – приходить 40% усього обсягу фінансування: у 2010 році – відповідно 23,5 та 15,7%; у 2015 році – відповідно 32,5 та 8,5%; у 2020 році – відповідно 32,5 та 8,5%. Разом з тим, слід відмітити більш виважену та рівномірну, порівняно із капітальними інвестиціями, ситуацію щодо розподілу поточних витрат між іншими регіонами країни, а також більш стабільну динаміку темпів приросту поточних витрат у динаміці. Можемо припустити, що така ситуація пов'язана, крім іншого, з тим фактом, що 95-96% поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища фінансується за рахунок власних коштів підприємств, які власні кошти більш прискіпливо та раціонально розподіляють.

Щодо розподілу обсягу інвестицій в капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення знову спостерігаємо лідируючі позиції двох областей – Дніпропетровська та Донецька – на які припадає більше 30% усього обсягу фінансування: у 2010 році –

відповідно 25,4 та 25,7%; у 2015 році – відповідно 21,2 та 11,0%; у 2020 році – відповідно 18,2 та 25,6%.

Разом із тим, є значні відмінності щодо встановлених тенденцій порівняно з розподілом капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону природного середовища за регіонами.

По-перше, в двох областях – Запорізька та Полтавська – питома вага обсягу інвестицій у капітальний ремонт перевищує 10%.

По-друге, в третині регіонів темп приросту обсягу інвестицій від'ємний, а в Миколаївській області такі інвестиції взагалі не здійснювались у 2020 році. По-третє, обсяги інвестицій дуже малі.

Таким чином, можемо відзначити, що при достатньо позитивній динаміці щодо збільшення обсягу капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього середовища в цілому по країні, спостерігаються значні їх дисбаланси відносно окремих видів заходів та розподілу коштів між регіонами. Також невідомими є дані відносно здійснення відповідних заходів протягом 2021-2022 років, а ті обсяги коштів, які виділялись у попередні роки, все ще є недостатніми. Тож, збереження відповідних тенденцій в перспективі, може значно погіршити ситуацію.

Висновки. Оцінка використання земельних ресурсів для виробництва продовольства та ведення сільського господарства показала наступне.

Обґрунтовано, що еволюційне фактичне зменшення площі посівів сільськогосподарських культур, яке відбулось протягом останніх 30-и років (4,3 млн га або 13,1%), зменшення площі ріллі, доступної для обробітку

та збирання врожаю, через тимчасову окупацію Російською Федерацією, а також обмеження доступу до використання земельних ресурсів у сільському господарстві через їх забруднення в результаті агресивних військових дій Російської Федерації (5,2 млн га або 18,1%) ставить дуже складні виклики перед сільським господарством країни. Забезпечення достатнього рівня виробництва сільськогосподарської продукції та, відповідно, продовольчого потенціалу країни, за умови існуючого зменшення обсягів посівних площ сільськогосподарських культур, потребує впровадження ефективних заходів щодо підвищення рівня продуктивності галузі.

Встановлено, що при достатньо позитивній динаміці щодо збільшення обсягу капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього середовища в цілому по країні, спостерігаються значні їх дисбаланси відносно окремих видів заходів та розподілу коштів між регіонами. Також невідомими є дані відносно здійснення відповідних заходів протягом 2021-2022 років, а ті обсяги коштів, які виділялись у попередні роки, все ще є недостатніми. Тож, збереження відповідних тенденцій в перспективі, може значно погіршити ситуацію.

Доведено, що зменшення площі посівів сільськогосподарських культур в результаті тимчасової окупації Російською Федерацією частини території України та забруднення земель, в тому числі мінувань, у ході бойових дій безпосередньо впливає на продовольчий потенціал нашої країни, обмежуючи можливості у виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці, та, як наслідок, економічної та фізичної доступності продовольства для споживачів.

Список використаної літератури:

1. Бережницька Г. Дослідження можливостей та загроз управління використанням земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. *Економічний аналіз*. 2019. Т. 29. № 1. С. 170–177.
2. Бережницька Г.І. Специфіка господарського використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств Львівської області. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. Вип. 2. С. 54–59.
3. Бережницька Г., Синюк О., Дуляба Н. Сутнісні особливості використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Економіка АПК*. 2020. № 27. С. 161–166.
4. Вінченко І.І., Кобець Є.А., Серета О.О. Формування інструментів регулювання ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2023. № 3-4. С. 4–9.
5. Дребот О.І., Тарнавський В.А. Сільськогосподарське землекористування: тенденції законодавчих змін земельної сфери воєнного часу. *Ефективна економіка*. 2022. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2022_7_9
6. Kotyková O. and Babych M. The evaluation of agricultural land use sustainability in the post-socialist camp countries: methodological and practical aspects, *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*. 2021. Vol. 8. No. 2. P. 59–78.
7. Kotyková O., Babych M. and Kuzmenko O. Environmental Impacts of Food Loss and Waste: Land Degradation, *Future of Food: Journal on Food, Agriculture and Society*. 2021. Vol. 9. No. 1. P. 103–119.
8. Kotyková O., Kuzmenko O. & Semenchuk I. Sustainable agricultural land use in the post-socialist camp countries: monitoring and evaluation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol 5. No 1. P.101–111.
9. Малашевський М.А., Малашевська О.А. Використання комбінаторики при моделюванні обміну земельних ділянок в масивах земель сільськогосподарського призначення. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2022. № 4. С. 95–101.
10. Молнар О.С., Даріуш А.П., Король В.І. Використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2022. № 6. С. 60–64.
11. Серета О.О. Стан ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 12. С. 126–130.
12. Серета О.О. Упровадження стратегічних напрямів ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2023. № 16. С. 56–60.
13. Ткаль Я.С., Абрахам Ю.В. Формування ефективного використання земельних ресурсів в обліку, аналізі та управлінні сільськогосподарськими підприємствами. *Фінансовий простір*. 2019. № 1. С. 21–40.

14. Філюк Д.О., Шматковська Т., Борисюк О. Ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2022. № 2. С. 30–36.
15. Сільське господарство України: статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2023. 164 с.
16. Цілі сталого розвитку. Національна платформа звітування за ЦСР (відкрита платформа ЦСР). URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Довкілля України: статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2023. 142 с.

References:

1. Bereznytska H. (2019) Doslidzhennia mozhlyvosti ta zahroz upravlinnia vykorystanniam zemelnykh resursiv silskohospodarskykh pidpriemstv [Study of possibilities and threats of management of the use of land resources of agricultural enterprises]. *Ekonomichnyi analiz*, vol. 29, no. 1, pp. 170–177.
2. Bereznytska H. I. (2019) Spetsyfika hospodarskoho vykorystannia zemelnykh resursiv silskohospodarskykh pidpriemstv Lvivskoi oblasti [The specificity of the economic use of land resources of agricultural enterprises of the Lviv region]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 2, pp. 54–59.
3. Bereznytska H., Syniuk O., Duliaba N. (2020) Sutnisni osoblyvosti vykorystannia zemelnykh resursiv silskohospodarskykh pidpriemstv [Essential features of the use of land resources of agricultural enterprises]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Ekonomika APK*, no. 27, pp. 161–166.
4. Vinichenko I. I., Kobets Ye. A., Sereda O. O. (2023) Formuvannia instrumentiv rehuliuвання efektyvnoho vykorystannia zemelno-resursnoho potentsialu silskohospodarskykh pidpriemstv [Formation of tools for regulation of effective use of land resource potential of agricultural enterprises]. *Ahrosvit*, no. 3-4, pp. 4–9.
5. Drebot O. I., Tarnavskiy V. A. (2022) Silskohospodarske zemlekorystuvannia: tendentsii zakonodavchykh zmin zemelnoi sfery voiennoho chasu [Agricultural land use: tendencies of legislative changes in the land sphere during wartime]. *Efektivna ekonomika*, no. 7. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2022_7_9 (accessed January 3, 2024)
6. Kotyková O., Babych M. (2021) The evaluation of agricultural land use sustainability in the post-socialist camp countries: methodological and practical aspects, *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*, vol. 8, no. 2, pp. 59–78.
7. Kotyková O., Babych M., Kuzmenko O. (2021) Environmental Impacts of Food Loss and Waste: Land Degradation, *Future of Food: Journal on Food, Agriculture and Society*, vol. 9, no. 1, pp. 103–119.
8. Kotyková O., Kuzmenko O., Semenchuk I. (2019) Sustainable agricultural land use in the post-socialist camp countries: monitoring and evaluation. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5, no. 1, pp.101–111.
9. Malashevskiy M. A., Malashevska O. A. (2022) Vykorystannia kombinatoriky pry modeliuvanni obminu zemelnykh dilianok v masyvakh zemel silskohospodarskoho pryznachennia [The use of combinatorics in modeling the exchange of land plots in agricultural land massifs]. *Zemleustrii, kadastr i monitoryng zemel*, no. 4, pp. 95–101.
10. Molnar O. S., Dariush A. P., Korol V. I. (2022) Vykorystannia zemelnykh resursiv silskohospodarskykh pidpriemstv [Use of land resources of agricultural enterprises]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 6, pp. 60–64.
11. Sereda O. O. (2023) Stan efektyvnosti vykorystannia zemelno-resursnoho potentsialu silskohospodarskykh pidpriemstv [State of efficiency of use of land resource potential of agricultural enterprises]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 12, pp. 126–130.
12. Sereda O. O. (2023) Uprovadzhennia stratehichnykh napriamiv efektyvnoho vykorystannia zemelno-resursnoho potentsialu silskohospodarskykh pidpriemstv [Implementation of strategic directions for effective use of land and resource potential of agricultural enterprises]. *Ahrosvit*, no. 16, pp. 56–60.
13. Tkal Ya. S., Abrakham Yu. V. (2019) Formuvannia efektyvnoho vykorystannia zemelnykh resursiv v obliku, analizi ta upravlinni silskohospodarskymy pidpriemstvamy [Formation of effective use of land resources in accounting, analysis and management of agricultural enterprises]. *Finansovyi prostir*, no. 1, pp. 21–40.
14. Filiuk D. O., Shmatkovska T., Borysiuk O. (2022) Efektyvnist vykorystannia zemelnykh resursiv silskohospodarskykh pidpriemstv v Ukraini [Effectiveness of use of land resources of agricultural enterprises in Ukraine]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, no. 2, pp. 30–36.
15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2023) Silske gospodarstvo Ukrainy [Agriculture of Ukraine]. Kyiv: Informatiino-analitychne ahentstvo, 164 p.
16. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2023) Tsili staloho rozvytku. Natsionalna platforma zvituvannia za TsSR (vidkryta platforma TsSR) [Goals of sustainable development. National platform for reporting on the SDGs (open platform of the SDGs)]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 3 January 2024)
17. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2023) Dovkillia Ukrainy [Environment of Ukraine]. Kyiv: Informatiino-analitychne ahentstvo, 142 p.

Olena Pohorielova, PhD, Professor, Admiral Makarov National University of Shipbuilding

USE OF LAND RESOURCES FOR FOOD PRODUCTION IN UKRAINE: THE PRE-WAR PERIOD AND THE CURRENT STATE

The war, which the Russian Federation started in 2014 and continued with a large-scale invasion of the territory of Ukraine in 2022, raised the question of the strategy for the development of agriculture, as the main branch of agricultural production, to a new level. Now this is a problem not only of Ukraine, but also of the whole world. Since the main means of production in agriculture are land resources, therefore, at this stage, our research is focused on the analysis of their current state and the dynamics of changes that have occurred. The theoretical basis of the research is the applied scientific provisions of the development of land relations, the scientific works of domestic and foreign scientists on the evolution of agricultural land use. The following research methods were used in the research process: abstract-logical; historical;

system analysis; theoretical analysis and synthesis. Statistical methods were also used in the research process: ranking, comparison of average and relative values, graphic and index methods. The article analyzes the dynamics and structure of the area of agricultural land, sown areas of agricultural crops, collected the area of agricultural crops by region of Ukraine, the share of agricultural land under organic production, in the total area of agricultural land. The dynamics and structure of capital investments, current costs and investments for the capital repair of capital means for the protection of the natural environment in Ukraine as a whole and by region were also studied. As a result of the study, it was proven that the decrease in the area of agricultural crops as a result of the temporary occupation by the Russian Federation of part of the territory of Ukraine and the contamination of land, including mines, during the hostilities, directly affects the food potential of our country, limiting the opportunities in the production of agricultural products, their processing , and, as a result, the economic and physical availability of food for consumers. The results of the monitoring are necessary for finding the components of the agro-food system and the mechanisms of their interaction in order to ensure the sustainability of the process in conditions of limited access to the main means of production and finding ways to solve this problem in the post-war period.

Key words: *agricultural land, dynamics, structure, sown areas, investments, regions, war, Ukraine.*

Дата надходження до редакції: 16.01.2024 р.